

DE PSYCHOPAAT IN MIJ

De persoonlijke reis van een neurowetenschapper
door de donkere kant van het brein

James Fallon

UITGEVERIJ NIEUWEZIJD'S

Oorspronkelijke titel: *The Psychopath Inside – A Neuroscientist’s Personal Journey into the Dark Side of the Brain*. Current, Penguin Group (USA), New York, 2013.

Uitgegeven door: Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam

Vertaling: Krijn Peter Hesselink, Amsterdam

Zetwerk: Holland Graphics, Amsterdam

Omslag: Studio Jan de Boer, Amsterdam

© 2013, James Fallon

© Nederlandse vertaling 2014, Uitgeverij Nieuwezijds

© Afbeelding omslag, Jason Frohlichstein, Chicago, USA

ISBN 978 90 5712 410 5

ISBN E-BOOK 978 90 5712 411 2

NUR 770

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval system worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoewel dit boek met veel zorg is samengesteld, aanvaarden schrijver(s) noch uitgever enige aansprakelijkheid voor schade ontstaan door eventuele fouten en/of onvolkomenheden in dit boek.

Inhoud

Proloog	9
1 Wat is een psychopaat?	15
2 Sluimerend kwaad	25
3 Het brein van een moordenaar	43
4 Mijn stamboom	65
5 Een kruk met drie poten	87
6 En toen wist iedereen het	103
7 Liefde en andere abstracties	123
8 Een feestje in mijn brein	157
9 Kun je een psychopaat veranderen?	173
10 Waarom bestaan psychopaten?	195
Dankwoord	209
Literatuur	211
Index	216

Proloog

De laatste restjes nazomer waarden nog rond in Zuid-Californië, toen ik in oktober 2005 nog snel wat wijzigingen aanbracht in een artikel dat ik wilde aanbieden aan het *Ohio State Journal of Criminal Law* over de neuroanatomie van het brein van een jonge psychopaat. Het was gebaseerd op een lange reeks analyses van individuele hersenscans van psychopathische moordenaars die ik in de tien jaar daarvoor had opgesteld. Het ging om een paar van de kwaadaardigste kerels die je je maar kunt voorstellen. Door de jaren heen hadden ze dingen gedaan waarmee ik je met afschuw zou kunnen vervullen als het medisch beroepsgeheim me niet verbood ze verder te vertellen.

Hun verleden was echter niet het enige dat hen van andere mensen onderscheidde. In de meer dan dertig jaar dat ik in het vak zat, had ik als neurowetenschapper al veel hersenscans onder ogen gekregen – en deze waren anders. Wat de hersenen van deze moordenaars gemeen hadden, was een zeldzaam en verontrustend patroon van lage activiteit in bepaalde delen van de frontale en temporale kwab, gebieden die vaak in verband worden gebracht met zelfbeheersing en empathie. Dit is niet vreemd bij mensen met een geschiedenis van onmenselijk geweld, aangezien het gebrek aan activiteit in deze gebieden suggereert dat het gevoel tekortschiet om morele afwegingen te maken of impulsen te controleren. Ik verklaarde dit patroon in het artikel, bood het aan voor publicatie en richtte me op een volgend project.

In dezelfde tijd dat ik de scans van de moordenaars bestudeerde, was mijn lab bezig met een ander onderzoek naar de vraag

of er genen waren die met de ziekte van Alzheimer in verband stonden. Daarvoor hadden mijn collega's en ik hersenscans laten maken en genetische tests laten doen bij een aantal Alzheimer-patiënten en bij een aantal van mijn familieleden, die als normale controlegroep fungeerden.

Op die oktoberdag ging ik de scans van mijn familie analyseren en bemerkte ik dat de laatste scan van de stapel er bepaald merkwaardig uitzag. Feitelijk leek hij sprekend op de uiterst abnormale scans waarover ik net had zitten schrijven, wat suggereerde dat de arme ziel aan wie deze scan toebehoorde een psychopaat was – of op zijn minst verontrustend veel met een psychopaat gemeen had. Aangezien ik geen van mijn familieleden hiervan verdacht, ging ik er blind van uit dat de twee stapels op mijn bureau op een of andere manier door elkaar waren geraakt. Gewoonlijk heb ik tegelijkertijd allerlei verschillende onderzoeken lopen en hoewel ik altijd probeer gestructureerd te werken, was het alleszins denkbaar dat dingen verkeerd waren weggelegd. Aangezien we de scans anoniem probeerden te houden, waren de namen van de betrokkenen helaas gecodeerd. Om er zeker van te zijn dat ik geen fout had gemaakt, vroeg ik onze labtechnicus om de code te breken.

Toen ik ontdekte van wie de scan was, moest ik wel geloven dat er een fout was gemaakt. In een opwelling van woede vroeg ik de technicus om de scanner en alle aantekeningen van de andere scan- en database-technici te controleren. Maar er was geen fout gemaakt.

De scan was van mij.

Stel je even voor.

Het is een mooie, warme zaterdagochtend en je besluit niet ver van huis een ommetje te maken door het park. Na er even stevig de pas in te hebben gezet, ga je op een bankje in de schaduw van een eik zitten naast een sympathiek ogende kerel. Je zegt hallo en hij zegt hallo en dan zegt hij dat het toch zo'n mooie dag is en dat het toch geweldig is om in leven te zijn. Al pratend vorm je je in het daaropvolgende kwartiertje een beeld van hem, zoals hij zich

een beeld van jou vormt. Je kunt in zo'n korte tijd veel van iemand te weten komen. Je hoort misschien wat hij voor de kost doet, of hij getrouwd is, of hij kinderen heeft, en wat hij graag doet in zijn vrije tijd. Hij komt allicht intelligent over, charmant, open, humoristisch en in het algemeen als een fijne gesprekspartner die een goed verhaal kan vertellen.

Afhankelijk van de persoon zouden in die eerste vijftien minuten ook veel dramatischer dingen duidelijk kunnen worden. Als hij in de eerste stadia van de ziekte van Alzheimer verkeert, zou hij een anekdote wel eens exact kunnen herhalen, met precies dezelfde gezichtsuitdrukkingen en gebaren en op het eind een identieke uitsmijter. Als hij schizofreen is, zou hij wel eens onrustig op de bank kunnen zitten schuifelen of te ver naar je voorover kunnen buigen als hij tegen je praat. Voor je het weet begin je je ongemakkelijk te voelen. Je komt overeind, loopt weg en werpt een blik over je schouder om te kijken of hij je niet achterna komt.

Als ik daar op dat bankje naast je zou zitten, zou je me vermoedelijk een boeiende vent vinden. Als je naar mijn werk informeerde, zou ik vertellen dat ik hersenonderzoeker ben en als je doorvroeg, zou ik zeggen dat ik werk aan de medische faculteit van de universiteit van Californië, in Irvine, dat ik doceer aan de afdeling Psychiatrie en Menselijk Gedrag, en dat ik verbonden ben aan de afdeling Anatomie en Neurobiologie. Ik zou je vertellen hoe ik gedurende mijn carrière les heb gegeven over het brein aan studenten, artsen in opleiding en promovendi. Als het je interesseerde, zou ik uitweiden over mijn onderzoek aan volwassen stamcellen en diermodellen naar de ziekte van Parkinson of de chronische gevolgen van een beroerte. Ik zou vertellen dat naar aanleiding van het onderzoek van mijn lab drie biotechnologische bedrijven zijn opgericht, waarvan er een over de afgelopen vijftienvintig jaar doorlopend winstgevend is geweest, terwijl een tweede net een nationale prijs heeft gekregen, toegekend door andere bedrijven in de sector.

Als je nog steeds geïnteresseerd leek, zou ik misschien vervol-

gen dat ik actief ben bij meerdere organisaties en denktanks die zich richten op de kunsten, architectuur, muziek, onderwijs en geneeskundig onderzoek, of dat ik het Amerikaanse ministerie van Defensie heb geadviseerd over de uitwerking van oorlogservaringen op het brein. Later zou ik misschien nog laten vallen in welke televisieprogramma's en films ik heb gespeeld, met hoeveel plezier ik eerder heb gewerkt als barman, handwerksman, leraar en timmerman, of dat ik nog altijd een vakbondskaart heb, als voormalig vrachtwagenchauffeur.

Op een gegeven moment begin je misschien te denken dat ik een opschepper ben of zelfs dat ik alles uit mijn duim zuig, zeker als ik vertel dat ik als veertienjarig jongetje werd uitgeroepen tot katholieke jongen van het jaar in het bisdom Albany, New York, of dat ik vijf sporten in universitaire competities heb beoefend. Maar al vind je misschien dat ik veel te veel praat of dat ik onzin uitsla, je zult ook beamen dat ik je in de ogen kijk als ik met je praat en dat ik aandachtig luister naar alles wat je zegt. Je zou zelfs wel eens verrast kunnen zijn door de mate waarin ik geïnteresseerd ben in je leven, je opvattingen en je manier van kijken.

Als je ermee instemde vaker af te spreken, zouden we bevriend kunnen raken. Na verloop van tijd zouden je dingen gaan opvallen die je tegen de haren instrijken: dat ik me nog wel eens op een leugentje laat betrappen, dat ik je bij tijd en wijle teleurstel door niet op te komen dagen als je me ergens voor hebt uitgenodigd. Maar ondanks mijn lichte narcisme en regelmatige aanvallen van egoïsme zouden we het vermoedelijk goed met elkaar kunnen vinden. In de grond ben ik namelijk een geschikte kerel.

Behalve op één punt: ik ben een beetje psychopaat.

Dat ik ermee instemde dit verhaal op te schrijven – een waar, zij het niet altijd helemaal volledig, verhaal – is deels om met mijn familie, mijn vrienden en mijn collega's de biologische en psychologische achtergronden van mijn familie te delen. Dit verhaal is noodzakelijkerwijs gebaseerd op wetenschappelijke data uit de neurologie, de genetica en de psychiatrie – maar het spruit ook

voort uit meedogenloos openhartige en soms verontrustende be-
kentenissen en gesprekken over mezelf en mijn verleden. (Ik hoop
dat mijn familieleden me niet onterven als ze het boek hebben
gelezen.) Mijn bedoeling is niet slechts een verhaal te vertellen of
nieuwe wetenschappelijke bevindingen aan te bevelen. Met mijn
verhaal hoop ik een verhelderende bijdrage te kunnen leveren aan
de discussie over een onderwerp dat ondanks een structureel ge-
brek aan begrip en consensus veel aandacht krijgt in onze cul-
tuur: psychopathie.

Dit boek beoogt meer te zijn dan basale wetenschap of een
persoonlijk verhaal. Ik hoop dat het door mij verrichte onderzoek
en de door mij naar voren gebrachte theorieën over hoe hersenen,
genen en omgevingsfactoren tijdens de kindertijd samen de kans
bepalen dat iemand tot psychopaat uitgroeit, van nut blijken – niet
alleen voor individuele lezers, maar ook voor de bredere domeinen
van opvoedkunde en strafrecht. Hoe vreemd het ook moge klin-
ken, de wetenschappelijke inzichten op de volgende bladzijden
zouden ons zelfs kunnen helpen wereldvrede te bewerkstelligen.
Zo werp ik de hypothese op dat in chronisch gewelddadige gebie-
den – van de Gazastrook tot East Los Angeles – de concentratie
van genen die verband houden met psychopathie toe zou kunnen
nemen wanneer vrouwen bescherming zoeken bij foute man-
nen en agressieve genen zich verspreiden – waardoor het geweld
verder toeneemt en het proces zichzelf versterkt. In de loop van
generaties zou dit uitlopen op een samenleving van krijgers en
bendes. Het idee is speculatief maar belangwekkend en verdient
nader onderzoek te worden.

Ik ben een toegewijd wetenschapper, een neuroloog die de
anatomie en het functioneren van het brein bestudeert. Dit gege-
ven heeft bepaald hoe ik heel mijn volwassen leven naar gedrag,
motivatie en moraliteit heb gekeken. Ik zie ons als machines, zij
het machines die we niet al te goed begrijpen. Al tientallen jaren
geloof ik dat we erg weinig controle hebben over wat we doen en
wie we zijn. In mijn ogen wordt ongeveer 80 procent van onze
persoonlijkheid en ons gedrag bepaald door onze natuur (geneti-

ca), en slechts 20 procent door opvoeding (hoe en in welke omgeving we zijn opgegroeid).

Zo heb ik altijd al over het brein en ons gedrag gedacht. Rond 2005 ontving deze zienswijze echter een pijnlijke en nogal beschamende tik. Tot op de dag van vandaag ben ik bezig mijn vroegere opvattingen met mijn huidige werkelijkheid in het reine te brengen. Meer nog dan vroeger ben ik ervan doordrongen dat mensen van nature ingewikkelde wezens zijn. We doen ieder van ons onrecht als we onze handelingen, motieven, verlangens en behoeften reduceren tot iets absoluuts. We zijn niet simpelweg goed of kwaad, beminnelijk of rancuneus, welwillend of gevaarlijk. Evenmin zijn we simpelweg het product van de biologie. De wetenschap kan slechts een deel van het verhaal vertellen.

Waarmee we terug zijn bij het verhaal van dit boek.

Wat is een psychopaat?

‘Wat is een psychopaat?’

Na het zien van mijn hersenscan – die ik als wetenschapper eerder als professionele curiositeit opvatte dan als aanleiding voor persoonlijke paniek – begon ik mijn collega-psychiaters deze vraag te stellen om te kijken of ik in het plaatje paste. Ik benaderde enkele van de meest vooraanstaande onderzoekers in het veld, en toch kreeg ik maar geen bevredigend antwoord. Sommigen wezen de vraag van de hand omdat psychopaten helemaal niet zouden bestaan en het net zo onzinnig zou zijn hun te vragen ‘zenuwzinking’ te definiëren. Het zijn termen waarmee mensen graag gooien, maar die het zonder wetenschappelijke of professionele betekenis moeten stellen. (Hetzelfde geldt voor ‘groente’, dat een arbitraire culinaire term is, geen biologische.) Mijn vriend Fabio Macciardi, een collega en een gerenommeerd psychiater, zei desgevraagd: ‘Psychopaat bestaat niet als psychiatrische diagnose.’ Na enig doorvragen lichtte hij toe: ‘Wat nog het dichtst in de buurt komt in de handleiding is de zogenaamde antisociale persoonlijkheidsstoornis. Maar dat is ook niet altijd het beestje waar je naar zoekt.’

De handleiding waaraan Fabio refereert is de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, veelal aangeduid als de DSM. Voor psychiaters en psychologen is dit de Bijbel – het boek dat alle psychische stoornissen afbakent, definieert en classificeert, zoals overeengekomen door de American Psychiatric Association. Het biedt een diagnosestandaard waaraan professionals geacht worden te voldoen. De DSM omvat een breed scala aan

stoornissen, van anorexia tot schizofrenie – maar psychopathie staat er niet tussen. De antisociale persoonlijkheidsstoornis waar Macciardi op doelde, wordt als volgt omschreven: een pervasief patroon van gebrek aan respect voor en schending van de rechten van anderen vanaf een leeftijd van vijftien jaar, dat moet blijken uit de aanwezigheid van drie (of meer) van zeven criteria: een onvermogen zich aan maatschappelijke normen te conformeren; onverantwoordelijkheid; oneerlijkheid; onverschilligheid voor het welzijn van anderen; roekeloosheid; een onvermogen vooruit te plannen; en prikkelbaarheid en agressiviteit. Buiten de DSM hanteren veel dokters en onderzoekers eigen definities voor wat een psychopaat is. Het probleem is dat elke definitie weer anders is. Geen een is pasklaar.

Als je gewone medische standaarden voor diagnostiek bekijkt, is het eigenlijk geen wonder dat er zoveel controverse rond psychopathie bestaat. Het is gemakkelijk uit te zoeken of patiënten last hebben van zaken als zwaarlijvigheid, suikerziekte of een hoge bloeddruk, aangezien de symptomen van deze ziekten algemeen bekend en gemakkelijk te testen zijn. Heb je een tekort aan insuline, waardoor het lichaam suiker niet goed kan omzetten? Dan heb je suikerziekte. Bij geestesziekten is dat niet zo simpel.

Om te beginnen worden psychiatrische ziekten helemaal niet als ziekten beschouwd. Ziekten zijn gebaseerd op inzicht in de oorzaak van bepaalde aandoeningen (etiologie) en de uitwerking daarvan op het lichaam (pathofysiologie). Anders dan bij veel echte ziekten in andere organen kennen we deze luxe niet bij geestesziekten, omdat weinig bekend is over de onderliggende pathologische biologische mechanismen. Hoewel ons inzicht in de werking van het brein vooruitgang boekt, blijft het orgaan goeddeels nog altijd een mysterie voor ons. Daarom worden de meeste psychiatrische problemen aangeduid als stoornissen of syndromen. Psychopathie bevindt zich op de laagste trede van de ziekte/stoornis-ladder, aangezien niemand het erover eens kan worden waardoor de aandoening wordt gedefinieerd – en of ze überhaupt bestaat – waardoor onder professionals geen consensus

over de onderliggende oorzaken bestaat. Psychopathie proberen te identificeren of te definiëren met een checklist van kenmerken en zonder oorzaak, is net zoiets als een taxonomische veldgids gebruiken. Als het vliegt, eet en geluid maakt, zou het een vogel kunnen zijn, maar ook een vleermuis of een insect. Je weet nog niet zeker wat het werkelijk is.

Hoewel er geen vaste methoden bestaan om psychiatrische stoornissen als psychopathie te testen, kunnen we wel bepaalde aspecten van iemands psychische gesteldheid vaststellen door zijn of haar brein te bestuderen met scantechnieken als PET (*Positron Emission Tomography*) en fMRI (*functional Magnetic Resonance Imaging*) en door genetica en gedrag te bestuderen, psychometrische tests te doen en andere informatie te ontleen aan een volledig medisch en psychiatrisch onderzoek. Samen kunnen deze tests symptomen blootleggen die wijzen op een psychiatrische stoornis. Aangezien psychiatrische stoornissen vaak worden gekenmerkt door meerdere symptomen, worden diagnoses bepaald door het aantal en de ernst van verschillende symptomen. Bij de meeste stoornissen wordt de diagnose op een glijdende schaal geplaatst, vaak 'spectrum' genoemd, die uitwijst of de patiënt een licht, gemiddeld of zwaar geval is. Het autismespectrum is het bekendste voorbeeld. Aan de lichte kant bevinden zich symptomen als een vertraagde taalverwerving en beperkte interesses. Aan de zware kant krijg je te maken met sterk repetitief gedrag en een onvermogen tot communicatie.

Ondanks het debat over de vraag of psychopathie wel een echte stoornis is en zo ja, hoe die gedefinieerd zou moeten worden, bestaan er binnen de medische gemeenschap enkele geaccepteerde parameters. De bekendste en meest gebruikte test is de PCL-R (Psychopath Checklist, Revised). Deze staat ook wel bekend als de Hare Checklist, genoemd naar de Canadese psychiater Robert Hare, die de test ontwikkelde. De PCL-R bestaat uit twintig onderdelen die een 0, een 1 of een 2 krijgen toegekend, afhankelijk van de vraag of een psychopathisch kenmerk niet aanwezig is (0 punten), deels aanwezig is (1 punt) of zeker aanwezig is (2 punten).

Iemand met een perfecte score van 40 op deze schaal is een absolute psychopaat. Dertig wordt meestal als minimum voor diagnose gehanteerd, hoewel sommigen van 25 uitgaan. De test wordt afgenomen door iemand die daarvoor gekwalificeerd is – meestal aan de hand van een gesprek met de betrokkene, soms aangevuld door strafrechtelijke en medische dossiers en referenties van derden. De beoordeling kan ook worden gemaakt door iemand die de betrokkene goed kent zonder dat deze aanwezig is.

De kenmerken kunnen worden onderverdeeld in vier categorieën of factoren. De interpersoonlijke factor omvat oppervlakkigheid, zelfoverschatting en oneerlijkheid. De affectieve factor omvat het ontbreken van spijtgevoelens, een gebrek aan empathie en een weigering om verantwoordelijkheid te nemen voor de eigen daden. De gedragsmatige factor omvat impulsiviteit, een onvermogen om doelen te stellen en onbetrouwbaarheid. De antisociale factor omvat heethoofdigheid, een geschiedenis als jeugddelinquent en een strafblad. De antisociale persoonlijkheidsstoornis is gerelateerd aan psychopathie, maar komt vaker voor en heeft eerder betrekking op naar buiten gericht ontregelend gedrag dan op de onderliggende persoonlijkheidsproblematiek. Psychopathie is een betere voorspeller van criminele recidive en van de ernst en voorbedachte rade van misdrijven.

Psychopathie is niet iets dat je terloops even kunt constateren, hoewel er versies die niet als ‘officiële’ diagnostiek worden erkend bestaan van de test, die je bij jezelf kunt afnemen. Een typische stelling uit zo’n doe-het-zelftest zou kunnen zijn: ‘Ik kan listig, sluw, doortrapt en geslepen zijn. Zo nodig kan ik ook onoprecht, zonder scrupules, achterbaks, manipulatief en leugenachtig zijn.’ Twee andere zouden kunnen zijn: ‘Bij vlagen heb ik een sterke behoefte aan nieuwe, opwindende en stimulerende ervaringen. Ik raak snel verveeld. Dit kan me aanzetten tot risicovol gedrag. Het kan me erg moeilijk vallen om verantwoordelijkheden “tot het bittere einde” te blijven dragen, of lange tijd hetzelfde werk te blijven doen,’ en: ‘Een aanzienlijk deel van het geld dat ik heb verdiend, dank ik aan mijn vermogen om anderen doelbewust uit te buiten

en te manipuleren. Bij “traditionele” vormen van werk voel ik me vaak ongemotiveerd, worstel ik met een gebrek aan zelfdiscipline of een onvermogen om taken helemaal af te ronden.’

Om de verschillende gradaties uit de PCL-R te illustreren, verwijs ik graag naar de populaire cultuur, die vol zit met – meer of minder nauwkeurige – portretten van psychopaten. De meest extreme en belachelijke voorbeelden zijn te vinden in horrorfilms, waarin personages met een vies gebit en een mistig oog gevaar uitstralen en onmiddellijk huiveringen oproepen. Denk aan Freddy Krueger of de familie in *The Texas Chain Saw Massacre*. Zelfs Patrick Bateman, het narcistische en losgeslagen personage van Christian Bale in de filmbewerking van *American Psycho*, is onrealistisch gewelddadig en daarom niet representatief voor een echte psychopaat. Dit zijn karikaturen. Zelfs de meest gewelddadige criminelen betonen zich zelden zo expliciet waanzinnig.

Redelijk goede psychopatenrollen zijn bijvoorbeeld Tommy DeVito, zoals gespeeld door Joe Pesci in *Goodfellas*, en Frank Booth, zoals gespeeld door Dennis Hopper in *Blue Velvet*. Dit zijn allebei redelijk normaal ogende kerels, mannen die je op straat zonder twee keer na te denken voorbij zou kunnen lopen. Desondanks zijn het hevig verontrustende individuen die hun aangeboren agressiviteit uiteindelijk niet kunnen bedwingen en weinig blijk geven van spijt of mededogen bij hun gewelddaden. Tommy en Frank zouden een hoge score halen op de PCL-R. Met name Tommy vertoont interpersoonlijke aspecten als glibberigheid, charme en manipulatief gedrag. Hij is vermakelijk en kan verschillende rollen spelen. Als hij Henry Hill vraagt wat er zo grappig aan hem is, heeft hij de ander klem – er is geen goed antwoord. Psychopaten kunnen anderen in onhoudbare posities brengen. Er is een scène waarin Tommy een man in de voet schiet en hem daarna uitscheldt omdat hij er zo’n heisa over maakt – waarna hij weer begint te kaarten. Na een moord zeggen psychopaten vaak dat het voelde alsof iemand anders het deed, of dat het slachtoffer het overhalen van de trekker in de hand werkte. Ze voelen zich afstandelijk, voortgedreven door krachten waarover ze geen contro-

le hebben. Dat Tommy iemand in de voet heeft geschoten, noemt hij een ‘ongelukje’. Niet alle psychopaten zijn impulsief of fysiek gewelddadig, maar sommige zijn dat wel, zoals Tommy en Frank.

Mijn favoriete voorbeeld komt uit de film *Manhunter* uit 1986, met Brian Cox en William Petersen in de hoofdrollen. Cox speelt Hannibal Lecter, een kannibalistische seriemoordenaar die later met nog meer succes vertolkt zou worden door Anthony Hopkins in de films *The Silence of the Lambs* en *Hannibal*. Lecter wordt gekenmerkt door zijn gebrek aan empathie, de welbespraakte en charmante manier waarop hij mensen manipuleert en de volstrekte afwezigheid van wroeging over zijn afschuwelijke en perverse gedrag. Hij is alles wat je je voorstelt bij de klassieke psychopaat en zou vermoedelijk een hoge score op de Hare Checklist hebben gehaald. In het echt gelden psychopaten die op Lecter lijken als de meest sensationele en extreme gevallen. Denk aan Jeffrey Dahmer, Ted Bundy of David Berkowitz.

Volgens Hare bestaat er echter nog een heel andere categorie psychopaten: mensen die minder hoog scoren op de PCL-R, maar nog altijd krachtige kenmerken van de klassieke psychopaat vertonen. Dit zijn mensen als de held van *Manhunter*, de FBI-agent Will Graham, gespeeld door Petersen. Graham herkent bij Lecter zijn eigen driften en gebrek aan interpersoonlijke empathie. Hoewel hij geen moordenaar is, is hij wel degelijk een psychopaat, of op zijn minst bijna, wat ik een Psychopaat *Lite* zou willen noemen. Hij zou ergens tussen de 15 en de 23 scoren op de PCL-R, beneden de ondergrens van 30 voor volledige psychopathie. Voor het overige zou je hem volstrekt normaal kunnen noemen. Toen mijn vrouw, Diane, en ik de film in 1986 zagen, wees ze naar Will en zei: ‘Dat ben jij.’ (Ik was door de opmerking destijds wel even uit het veld geslagen, maar al snel besloot ik dat ze bedoeld had dat Will toch zo’n aardige en diepzinnige kerel was.)

Van de mensen die de test hebben gedaan, is slechts 1 procent van de vrouwen en 3 procent van de mannen een absolute psychopaat – met een score van 30 of meer. Ondanks – of misschien dankzij – zijn brede classificatiesysteem is de Hare Checklist

hevig bekritiseerd, zoals gewoonlijk gebeurt in een nieuwe tak van geneeskunde of wetenschap. Elke wetenschappelijke bijeenkomst, ja elk terloops gesprek, op de gang of in het café, tussen collega's met een breed scala aan specialiteiten loopt onvermijdelijk uit op een discussie over de aard van deze aandoening.

Een van de kritiekpunten is dat de PCL-R geen rekening houdt met sociale klasse of etniciteit. In een gewelddadige, arme wijk in het centrum van Los Angeles gelden andere gedragsnormen dan in een dure woonwijk van Minnesota. Ook wordt betwist hoe goed de test gewelddadigheid voorspelt. Märta Wallinius en medewerkers van de universiteiten van Lund, Göteborg en Uppsala toonden in 2012 aan dat de antisociale factor (heethoofdigheid, enz.) gewelddadigheid uitstekend voorspelt, maar dat de interpersoonlijke factor (oppervlakkigheid, enz.) dat volstrekt niet doet. In het strafrecht is men zeer geïnteresseerd in dergelijke bevindingen.

Ook al blijft de vraag over het wel of niet bestaan van psychopaten controversieel, over het algemeen zijn psychiaters het erover eens dat het gebrek aan interpersoonlijke empathie kenmerkend is voor de mensen die wel psychopaat genoemd worden. Je zou kunnen zeggen dat ze een vlak gevoelsleven hebben. Psychopaten haten misschien niet, maar ze hebben ook niet lief zoals de meesten van ons bij voorkeur liefhebben en liefgehad worden. Psychopaten zijn gewoonlijk manipulatief, meesterlijke leugenaars en ze kunnen behoorlijk welsprekend, ontwapenend en charmant zijn. Ze zijn minder bang voor de gevolgen van hun daden dan de meesten van ons zijn, en hoewel ze even gestrest kunnen reageren als anderen zouden doen wanneer ze worden betrapt op een leugen of een gewelddaad, blijven sommigen zo koel als een kikker. Zelfs de meest gevaarlijke types kunnen bij gelegenheid joviaal, zorgeloos en sociaal overkomen, maar vroeger of later zullen ze een veelzeggende afstandelijkheid tentoonspreiden, een rustige harteloosheid en een onverschilligheid jegens anderen. Ze zijn vaak impulsief, maar hebben geen schuldgevoel of spijt. Zo zullen ze je misschien uitnodigen om mee te doen aan hun roekeloze en

zelfs gevaarlijke pleziertjes, om daarna hun schouders op te halen als iemand gewond raakt.

De Hare Checklist is een goed begin om een psychopaat te identificeren, maar perfect is hij niet. In plaats van de twintig met een 0, een 1 of een 2 gemarkeerde kenmerken domweg op te tellen, zou ik de aanwezigheid van de kenmerken liever aangeven op een schaal van 0 tot 5. Ook zou ik met een wiskundig model willen werken om bepaalde kenmerken meer of minder gewicht te geven. Nog beter zou zijn om iedereen een geïndividualiseerd profiel te geven in plaats van een enkel cijfer of een zwart-witte ja/nee-diagnose. Gezondheid of zwaarlijvigheid kun je niet alleen afmeten aan lengte en gewicht. Doe je aan krachttraining? Wat eet je en wat drink je? Je kunt overgewicht hebben en toch geweldig in vorm zijn. Een dokter die je goed kent, houdt met al die dingen rekening.

Het is moeilijk een verzameling gedragingen met één enkele stoornis te vatten. Er bestaat veel overlap tussen aandoeningen zoals de theatrale, de narcistische en de antisociale persoonlijkheidsstoornis. Bovendien is iedereen een beetje psychotisch en heeft iedereen een beetje ADHD, enzovoort. De psychiatrie is bezig om het categorische denken te verlaten – DSM-5 spreekt van ‘dimensies’ binnen stoornissen – maar dat is lastig wanneer dokters geen nieuwe methoden willen leren, verzekeraars op specifieke diagnoses moeten kunnen vertrouwen en iedereen van afgrenzing en duidelijk gedefinieerde etiketjes houdt. Ik benader psychopathie zoals anderen kunst benaderen: ik kan de aandoening niet definiëren, maar ik herken haar als ik haar zie.

Een veel gestelde vraag is of er een verschil bestaat tussen sociopaten en psychopaten. Nog los van het feit dat veel psychologen van allebei het bestaan ontkennen, is het onderscheid in een klinische context louter semantisch. Robert Hare heeft erop gewezen dat sociologen meer geneigd zijn zich op de omgeving, op de sociaal beïnvloedbare facetten van de stoornis te richten en daarom de term ‘sociopaat’ prefereren, terwijl psychologen en psychiaters behalve de sociale factoren bij voorkeur ook de genetische, cogni-

tieve en emotionele factoren meenemen in hun diagnose en daarom voor ‘psychopathie’ kiezen. Aangezien ik als hersenwetenschapper geïnteresseerd ben in de genetische en neurologische oorzaken van deze persoonlijkheidsstoornis, zal ik in dit boek de term ‘psychopaat’ hanteren, waarmee ik mensen bedoel die een combinatie vertonen van de vier factoren in de Hare Checklist: de interpersoonlijke, de affectieve, de gedragsmatige en de antisociale kenmerken.

De belangstelling voor het brein heeft mij niet meer losgelaten sinds ik in 1968 als student van begin twintig de film *Charly* zag. Het verhaal gaat over een verstandelijk gehandicapte man die zijn leven wil veranderen en wil leren leren. En dat lukt hem ook. Hij wordt tijdelijk een genie, nadat hij in navolging van zijn alter ego, een laboratoriummuis, een experimentele breinoperatie heeft ondergaan. Deze vooruitziende film over de biologische en chemische grondslagen van ons gedrag was de aanzet tot mijn carrière.

Sindsdien heb ik vele facetten van het brein bestudeerd. De meeste onderzoekers specialiseren zich in een verhoudingsgewijs smal onderzoeksterrein, maar mijn belangstelling strekte zich uit over een breed scala aan onderwerpen, van stamcellen tot slaaponthouding.

In de jaren 1990 begon ik psychopathie te bestuderen, toen mijn collega's aan de afdeling Psychiatrie en Menselijk Gedrag van de universiteit van Californië in Irvine me vroegen PET-scans te analyseren van extreem gewelddadige moordenaars, waaronder seriemoordenaars, die net schuldig waren bevonden en van wie nu de straf moest worden vastgesteld. In dit stadium van het proces stemmen moordenaars er vaak mee in hun hersenen te laten scannen in de hoop dat eventueel hersenletsel resulteert in een milder vonnis.

Als gezegd, weten we erg weinig over psychopathie, maar zonder hersenscans zouden we vermoedelijk nog minder weten. Psychopaten kunnen zorgzaamheid en wroeging gemakkelijk veinzen, terwijl hun hersenen een ander verhaal vertellen. Met deze

materie was ik op die oktoberdag in 2005 aan het werk toen ik bij mijn eigen merkwaardige hersenscan verminderde activiteit constateerde in de gebieden die verantwoordelijk zijn voor empathie en ethiek.

Gezien mijn vertrouwdheid met het onderwerp zou je misschien verwachten dat de ontdekking me bang, bezorgd of overstuur zou maken. Dit was niet het geval, want ik wist wel beter. Ik was een gelukkig getrouwde man met drie kinderen van wie ik zielsveel hield. Ik was nooit gewelddadig of manipulatief geweest en had nooit gevaarlijke misdaden begaan. Ik was geen Hannibal Lecter – een gerenommeerde hersenwetenschapper die het brein van nietsvermoedende patiënten bestudeerde om uit te vinden hoe hij hen uit eigenbelang beter zou kunnen beheersen. Hé, ik was maar een onderzoeker – ik had niet eens patiënten!

Mijn hersenscan maakte me echter wel iets duidelijk dat ik daarvoor nog niet helemaal had begrepen. Ik had net een artikel ingediend over mijn onderzoek naar het brein van psychopaten. Ik had een theorie gepresenteerd waarin ik de neuroanatomische grondslagen van psychopathie beschreef en een patroon identificeerde waaraan mijn eigen brein voldeed. Hoe verhielden mijn hersenen zich tot de bevindingen die ik net had gerapporteerd? Was ik werkelijk een uitzondering op mijn eigen regel? Als ik geen psychopaat was, wat was ik dan wel? En als we niet konden vertrouwen op de bestudering van ons brein – het orgaan dat verantwoordelijk is voor al onze gedachten en handelingen – hoe zouden we dan ooit nog kunnen begrijpen wie we werkelijk zijn?